

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 119 1998

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-14-6

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1999

Miscellanea

Dygdz och Dödz åminnelse – om tillkomsten av en nyupp- täckt dikt av Haquin Spegel

Sin position i den svenska litteraturhistorien intar Haquin Spegel (1645–1714) först och främst i kraft av sitt stora skapelseepos *Guds Werk och Hwila* som utkom i sin första edition 1685. Eposet brukar tillerkännas en betydelsefull plats i den svensk-språkiga litteraturens utveckling under 1600-talet, och i förordet till sin avhandling *Spegels Guds Werk och Hwila* (1963) ställer Bernt Olsson det i paritet med Stiernhielms *Hercules* och Dahlstjernas *Kunga Skald*.¹ När nu Svenska Vitterhetssamfundet påbörjat utgivningen av en vetenskaplig edition av Spegels skrifter är det därför naturligt att denna får inledas av skapelsedikten.

Men Spegel skrev också en hel del annat. Förutom de psalmer och predikningar som oftast brukar nämnas vid sidan av *Guds Werk och Hwila* författade han en omfattande parafras över Miltons *Paradise lost* och *Paradise regained*, och därtill kommer ett inte obetydligt antal kortare dikter i olika profana genrer. Därutöver bör också noteras de officiella hyllningar som han framträdde med i samband med olika politiska tilldragelser under 1680- och 90-talet.

Gemensamt för samtliga dessa texter är att de härrör från Spegels tid som etablerad kyrkoman och religiös skald. Det finns visserligen, som Bernt Olsson påvisat i en uppsats i *Samlaren* 1962, ett antal dikter som av allt att döma ligger före skapelseeposet och alltså torde ha tillkommit redan under 1670-talet. Någon mer exakt datering av dessa låter sig dock inte fastslås.²

För att få en inblick i Spegels tidigaste vittra verksamhet har forskarna därför måst gå till predikomaterialet, i vilket det ingår bl.a. tre begravningspredikningar som säkert kan dateras till

1670-talets mitt. I handskrift föreligger en predikan från Gustaf Stenbocks jordfästning 1672, och i tryck finns *Christelige vnderwijsningar om Om Guds Allwijse Försynn och Styrelse* över Wilhelm Douglas 1674 samt *Then rätte Raphaell eller Gudz trogne Hand hoos een fremmad Wandringzman* över Johan Sparrfelt 1675. Till dessa kan läggas ytterligare ett tryck rubricerat *Gudz Turtur Dufwa. Thet är Ett rätt Enkio-Hierta*, vilket har attribuerats till Spegel och daterats till 1675 av Leonard Bygdén i dennes *Svenskt anonym- och pseudonymlexikon* (1898–1915).³ Den äldsta daterbara text som vi har av Spegel skulle följaktligen vara predikan över Stenbock.

I samband med mitt pågående avhandlingsarbete om Spegels predikoretik har jag emellertid fått anledning att göra en närmare granskning av dateringen av predikomaterialet. Den enkla fråga som jag sökte svar på var när och i vilka sammanhang de olika predikningarna ursprungligen hade hållits. Vanligtvis ger trycken klart besked – i de flesta fall redogörs redan på titelbladet utförligt för när och var predikan är hållen, liksom över vem. Den enda text som avviker från detta mönster är *Gudz Turtur Dufwa*, vilken inte ger någon information av detta slag. Mitt intresse fokuserades därför på denna. När jag så försökte klarlägga omständigheterna kring predikan närmare, visade det sig att Bygdéns datering av allt att döma var felaktig och att den med största sannolikhet bör föras fem år tillbaka i tiden till 1670. I stället för predikan över Stenbock skulle denna alltså vara äldst bland Spegels predikningar.

Undersökningen resulterade emellertid i ytterligare en upptäckt. I materialet kring tillkomsten av *Gudz Turtur Dufwa* stötte jag på en i tidigare spegelforskning ouppmärksamman tillfällesdikt från samma år, kallad *Dygdz och Dödz åminnelse*, vars författare maskerat sig bakom initialerna ”H.D.S.”. Osökt infann sig frågan – kunde dikten vara en hittills okänd text av Spegel? Mycket pekade på att så var fallet. Vid en närmare undersök-

ning framkom det dessutom att dikten finns bevarad i två tryckta versioner – en i folio och en i kvarto – vilka skiljer sig ganska markant från varandra. Från ett och samma tillfälle 1670 skulle vi således ha tre texter av Spegel; en dikt i två versioner samt en predikan. Förutom att återge de två versionerna av den tidigare okända dikten vill jag här försöka rekonstruera tillkomstsituationen bakom texterna och pröva argumenten för en datering och en attribution av dem.

*

Den trådända som ledde fram till *Dygdz och Dödz åminnelse* var svårigheten att datera predikotrycket *Gudz Turtur Dufwa*, och innan jag presenterar dikten är det därför på sin plats med en beskrivning av detta tryck och de problem som är förknippade med det.

Trycket – som i likhet med merparten tryckta predikningar från 1600-talet är i kvarto – är förhållandevis enkelt och saknar på titelbladet både uppgifter om författare och tryckår. Den fullständiga titeln, *Gudz Turtur Dufwa. Thet är Ett rätt Enckio-Hiertal/ Eensamt i Werldene Jnsamlat i Himmelen. Vthi een eenfaldig Predikan förklarar och beskrefwet/ een rätt Enckia til tröst/ som sin döde Herre Hierteliga Sörjer*, ger dock vissa antydningar, och på det ena av de två exemplaren i Uppsala universitetsbibliotek har en samtida hand uttytt akronymen ”Hierteliga Sörjer” – vilken står för sig själva ett stycke ned på sidan – genom att under denna tillfoga ”[H]åkon [S]pegel”. Samma hand har dessutom antecknat ”Stält til hr Peder Sparres fru på Engsöö 1675”.⁴ Sannolikt är det dessa noteringar som ligger bakom påskriften på det andra exemplaret av predikan i Uppsala universitetsbibliotek, där en betydligt senare hand har tillfogat ”Tröst-skrift öfwer R.R. Per Sparres död 1675 af Haquin Spegel”.⁵ Sammanfattningsvis kan alltså konstateras att trycket i sig varken ger stöd för en säker datering eller en attribuering till Spegel, men att en tidig notis utpekar såväl hans namn som ett bestämt årtal.

Varför vi har skäl att tro att texten är av Spegel skall jag återkomma till. Först skall vi se närmare på dateringsfrågan. Innan vi går vidare med den är det av viss vikt att fastställa textens genretillhörighet. Bygdén följde i sitt lexikon den senare anteck-

ningen och betecknade där *Gudz Turtur Dufwa* ”tröstskrift”, en beteckning som närmast ger associationer till de meditativa ”tröstböckerna” i 1600-talets andaktslitteratur.⁶ Även om Spegels text innehållsligt kommer dessa nära, menar jag att det finns skäl att betona att den i trycket rubriceras som en predikan. Beteckningen indikerar att den återgår på ett muntligt framförande, och studerar man texten närmare finner man också att det görs anspelningar på själva framförandesituationen i den. Det råder därför knappast någon tvekan om att den en gång hållits som en predikan. Men i vilket sammanhang kan den ha framförts? Ämnet för den – änkans dygder – pekar här i bestämd riktning, och troligtvis har den ursprungligen hållits i anslutning till en begravning. *Gudz Turtur Dufwa* bör därför lämpligen föras till den textkategori som under 1600-talet gick under namnet ”likpredikan” och som innefattade de olika typer av predikningar som hörde till tidens begravningsceremonier.⁷

Av allt att döma var det de ovan nämnda anteckningarna som låg till grund för såväl Bygdéns som Isak Collijns datering och attribuering av *Gudz Turtur Dufwa* – den senare hänvisar i *Sveriges bibliografi* till Bygdén, vilken i sin tur synes ha tagit deras upplysningar för goda.⁸ Jag menar att det också finns goda skäl att sätta tilltro till dessa. På en punkt har vi emellertid, som framgått, anledning att ifrågasätta anteckningarnas riktighet, och det gäller dateringen av predikan till 1675. Utgår vi från att *Gudz Turtur Dufwa* är en likpredikan och att uppgiften om att den är knuten till Per Sparre är korrekt, måste detta årtal rimligtvis vara felaktigt. Konsulterar man Gustaf Elgenstiernas *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* visar det sig nämligen att Per Pedersson Sparre på Ängsö avled redan i juni 1669 och jordfästes i Jakobs kyrka i maj året därpå (en tidsutdräkt mellan dödsfall och jordfästning som inte var ovanlig vid denna tid).⁹ Har predikan tillkommit i samband med begravningen måste den alltså vara från 1670.

Från Sparres begravning finns emellertid ytterligare en tryckt predikan av Magnus Pontinus, dåvarande kyrkoherde i Jakobs församling i Stockholm, vilken bär titeln *Helgonens Kännetekn och Salige Afgång/ eller christelig lijkpredikan [...] vedh Per Sparre Persons [...] begravning [...] then 15 majj anno 1670*. Måhända kan detta faktum verka för-

bryllande – vi skulle alltså här ha två olika predikningar från samma tillfälle, något som i förstone kanske inte förefaller så troligt. Sätter man sig in i hur 1600-talsaristokratins begravningsceremonier gick till, visar det sig emellertid att förhållandet inte alls var ovanligt. I regel tillgick begravningen nämligen på så sätt att gästerna först samlades i sorgehuset, där ceremonierna inleddes med en så kallad utfärdsandakt kring den dödes bår. Därefter formerade sig begravningsprocessionen, vilken ofta med stor pompa och ståt förde kistan till kyrkan, där själva den kyrkliga jordfästningsgudstjänsten vidtog.¹⁰ I både utfärdsandakten och jordfästningsgudstjänsten utgjorde predikan ett centralt inslag, och det är därför inte helt sällsynt att man kan finna två predikningar från en och samma begravning.¹¹

Jämför vi *Gudz Turtur Dufwa* med Pontinus predikan tyder också åtskilligt på att den förra hållits som predikan vid den inledande utfärdsandakten. Det tydligaste tecknet härpå är att den saknar de ”personalier” eller den levnadsberättelse som finns med i Pontinus predikan och som utgjorde ett obligatoriskt moment i jordfästningspredikningarna. Den är också kortare och har en mer spartansk disposition. Det skulle här föra för långt att närmare gå in på Spegels predikoretik, men det kan noteras att *Gudz Turtur Dufwa* ger prov på den enklare varianten av de två dispositionsformer som Spegel i allmänhet brukade använda. Dessutom får väl den kristna änkans dygder uppfattas som ett ämnesval som passade väl till situationen vid utbärandet av den döde makens stoft ur sorgehuset. Ytterligare ett tecken på att *Gudz Turtur Dufwa* är en utfärdspredikan är skillnaden i rang mellan Spegel och Pontinus. Göran Stenberg, som i en uppsats har utrett skillnaderna mellan de olika typerna av begravningspredikningar, påpekar att det aldrig var samme predikant som talade vid utfärdsandakten och vid jordfästningen, och medan familjens huskaplan var den typiske utfärdspredikanten var det kyrkoherden i sockenkyrkan som brukade anförtros uppgiften att hålla jordfästningspredikan.¹² Mycket riktigt var Pontinus också kyrkoherde i den stockholmsförsamling där familjen Sparre bodde, under det att Spegel vid denna tid tjänstgjorde som informator och huspredikant i en adlig familj.

Skillnaderna i status mellan predikningarna

märks också i deras yttre utformning. Pontinus likpredikan företer de flesta av de typografiska markörer som kännetecknar 1600-talets tillfällestryck, så till exempel de ostentativa angivelserna av adressatens namn och sociala ställning på titelbladet.¹³ Sådana saknas dock helt och hållet i *Gudz Turtur Dufwa*, vilken i typografiskt avseende gör ett påfallande anonymt intryck. Det förefaller därför som utgivandet av denna predikan inte på samma vis styrts av den representativa offentlighetens krav, och man kan ställa sig frågan om den publicerats i annat syfte än som demonstration av adressatens exemplariska fromhet. Som tryckeriprodukt ser den onekligen mer ut som en ”tröst-skrift” än ett tillfällestryck, och kanske skall dess tillbakadragna typografiska framtoning tas som tecken på att den trycktes för att spridas som andaktstext med sikte på religiös uppbyggelse, snarare än som representativt uttryck för adlig dygd och ära.

Det finns således en rad skäl som gör det troligt att *Gudz Turtur Dufwa* ursprungligen hölls som utfärdspredikan vid Sparres jordafärd. Till dessa kan dessutom läggas det faktum att båda predikningarna härstammar från samma officin. Isak Collijn har attribuerat *Gudz Turtur Dufwa* till Wankijffs tryckeri, samma som anges på titelbladet till Pontinus likpredikan, och det är därför inte orimligt att anta att det var samme uppdragsgivare som på en gång beforderade båda texterna till pressen. Detta antagande får också stöd av en undersökning av tryckens vinjetter och anfanger, vilka ger prov på sådana detaljöverensstämmelser att de inte kan ligga alltför långt ifrån varandra i tiden.

*

Det mest intressanta med Pontinus likpredikan är emellertid den tillfällesdikt från begravningen som följer efter denna. Dikten, rubricerad *Dygdz och Dödz åminnelse*, upptar ett halvt ark (dvs. fyra sidor i kvarto). Den saknar arksignaturer, men förefaller ändå ha tryckts tillsammans med likpredikan – förutom i Uppsala universitetsbibliotek föreligger dikt och predikan tillsammans även i Carl Gustaf Bielkes (1683–1754) samling av likpredikningar i Skoklosters slottsbibliotek. Det var inte ovanligt att de tryckta likpredikningarna avslutades med ett urval – ett slags *the best of* – av de tillfällesskrifter som presenterats vid begravningen.¹⁴

I detta fall var det dock endast en dikt som fögades till predikan. Den lyder som följer:

Dygdz och Dödz åminnelse/
effter

Hans Kongl. May.^{tz} och Sweriges Rijkhes Hög-
betrodde Man/ Råd och Cantzelie Råd.

Then Högwålborne Herre/

Herr Peer Sparre/

Frijherre til Croneberg/ Herre til Ängzöö/ Skiäl-
nora/ Aspenäs/ Erichstadh och Trollebo.

Som vthi Stockholm den 15. Maji 1670. bleff medh så
stoor Sorg som heder begrafwen

Förnyat dhem til tröst och hugnat
som

Hans Dygd Sakna
Hans Dödh Sörria.

Ah dageligh Sorg! Ah Sorge dagh!
Ah dagh som oß bedröfwar!

Nu Döden sin stränge **Lagh**
Moot fromme Hiertar öfwar.

5 Ah twenne Lijk vppå een Bäär
Nu bort til Grafwen föres/
Fast sielff thet ena här nu gäär/
och låter Suckar höres.

10 Thet lefwer: Ney: är meerdeels dött/
Doch kan thet see och lijda/
At Döden haar thet andre stött/
Een bitter Sorg och qwijda.
Skal *Artemisia* nu meer

Sitt *Mausolaeum* wijsal/

15 För ett Mirakel? Skole fleer
För trooheet henne prijsa?
Jo trooheet: Hoon sin Man så hull
Så kär haar kunnat hafwa

20 At hon i sigh/ hans döda Mull
Och Aska wille grafwa.

Hon lefwandes war sielff een Graff/
Sielff Lijff och Lijk tillijka;

Then Troo hon honom en gång gaff
Ey nånsin måtte swijka.

25 Thens Dödas Jord war hennes spjis/
Hans hierta hennes föda;

Så wara ett/ thet är een prijs/
Bå **Lefwandes och Döda.**

30 Meer vnder! Een som lefwer än
Wil låte sigh begrafwa/

Vthi een Dödh. Hwad wil een Wänn
För större trooheet hafwa?

Then stoore Sorg wäl hwar man weet
Then qwijda/ ångest/ Smerta

35 Som then Dygd kände Fruu haar tett
Medh Ögon/ Munn och Hierta.

Hon haar medh så margfalligh Grååt
Sins Herres Lijk beährat

40 At hon aff Sorg och Jemmerlåt
Är meer än thet förährat.

Ah hwij så waxlas Dödzens Lagh
Sågh Dödh hwij tu så sträfwer?

45 Ty hon som lefwer/ döör hwar dagh
Och hon dhen döde lefwer.

Ja lefwer vthi hvars mans Röst
J Ährans goda minne

Men han haar nedhlagt i hans Bröst
Sin Lust/ Lijff/ Tanckar/ Sinne.

50 O ädle Himmel Dufwa! O!
Noog ä the ögon twagne

J Tårars Bäck! Söök een gång roo:
Noog Suckar äre dragne!

55 Thet swaga Hiertat smälter snart
J thesse Sorgefloder/

Har Gudh ey Barnsens **Fader** spaart
O spaar sielff theras **Moder.**

Om hwar then Täär hon hafwer felt
Een **Pär**la kunde blifwa

60 All Haffzens skatt tå wore smelt/
Hoo kunne tå beskrifwa

Then dyra Graaff hon haar bereedt?
Men dhetta wil doch Råda/

65 Ty Tårar äro hiertans Sweet/
Men Perlor Haffzens fråda.

O flyge nu dhen Dufwe-Siäl
Til lijffzens Trää och Qwistar

70 Ther Oliogrenar finnes wäl
Och tröst som aldrih brister:

Jagh midler tijdh wil planta hoos
Thet Ädle Lijketz fötter

75 Een grön *Cypres*, och dhenne Roos
Jnskrifwa i thes Rötter.

Här lägz een **SPARRE** needh
Som een stoor **Prydnat** war

80 J Kungars Slott/ och widh
RijksHuset een **Pelar**

Han så sitt Embetz wicht/
Och hwad ä honom lågh

85 Baar/ at hans trogne plicht
Hwar man medh hugnat sågh/

Han vnder *Thronen* war
Een tryg och stadig **Stodh**

90 Och *Sceptret* saknat har
Een **Stötta** fast och godh.

Sielff war han lijk then **Stam**
som han war wuxen aff/

95 Och dägligt waxa fram
The **Grenar** som han gaff.

Wäl lutar nu thet **Toorn**
Som har then **Sparre** mist/

Men **Sparrar** vthaff **Hoon**
J stället komma wist.

Närmast kan dikten karaktäriseras som ett *epicedium*, även om dess struktur avviker ganska markant från genrens sedvanliga uppbyggnad enligt mönstret *laus–luctus–consolatio*.¹⁵ Vart och ett av momenten återfinns visserligen i dikten, men de kommer här i annan ordning, och som synes avslutas den med ett lovprisande, inskriftsimiterande *epitafium* över den avlidne.

Dikten är förhållandevis lång – sammanlagt 92 verser – och i trycket har verserna arrangerats stikiskt eller i löpande följd. Granskar man interpunktionen visar det sig dock att det finns en antydning till strofindelning på ett sätt som påminner om det som Stina Hansson har observerat i *Thet svenska språkets klagemål* (1658); med ett par undantag avslutas var fjärde rad med punkt eller annat större skiljetecken, vilket medför att verserna kan grupperas i 23 stycken fyrradiga strofer. Det är således fullt möjligt att dikten i själva verket bör uppfattas som en strofisk visa.¹⁶ I metriskt avseende består den av omväxlande fyr- och tretaktig jambisk vers med hyperkatalex i varannat radslut (i epitafiet dock genomgående tretaktig) och är rimmad med alternerande manliga och kvinnliga rim enligt mönstret AbAb. Versformen hör, som Otto Sylwan har anmärkt, till tidens vanligaste.¹⁷

Frånsett ett par smärre tryckfel i titeln – i stället för ”Erichstadh” står i trycket ”Erichstaoh” liksom gårdsnamnet ”Trollebo” där förvanskats till ”Tratebo” – är texten av god kvalitet och föranleder inte några större tolkningsproblem. En svårighet återfinns dock i raderna 41–48. Tanken tycks där vara att förhållandet mellan den döde och den efterlevande kastats om, så att det är änkan som dör medan den avlidne maken lever i henne. Mest tillspetsat formuleras förhållandet i rad 44: ”Och

hon dhen döde lefwër”. Fortsättningen gör dock att man ställer sig frågan om vi inte även här har att göra med ett tryckfel, och att det i trycket skett en omkastning mellan ”hon” i denna rad och ”han” i rad 47. Emenderar vi texten och låter orden skifta plats ges raderna en begriplig innebörd samtidigt som den retoriska paradox som avsnittet bygger på framträder skarpare. Dessutom leder denna läsning bättre över till det *consolatio*-betonade avsnittet i de följande raderna. I sammanhanget bör kanske också påpekas att det ”Hoorn” som nämns i diktens avslutning är en anspelning på Sparres hustrus namn Sigrid Horn och att de ”sparrar” som skall komma i framtiden syftar på parets barn.

Publiceringen av *Dygdz och Dödz åminnelse* i slutet av Pontinus likpredikan var dock inte första gången dikten trycktes, ty vid sökning i Kungliga Bibliotekets bestånd av personvers upptäckte jag att dikten där även finns bevarad i ett separat foliotryck. Detta mer prestigefyllda format var det dominerande inom hyllningslitteraturen vid denna tid, och med största sannolikhet utgör trycket den tillfällesskrift som författaren ursprungligen uppvaktade sorgehuset med vid själva begravningsceremonin.¹⁸ Som tryckeriprodukt torde det alltså vara äldre än både Pontinus likpredikan och *Gudz Turtur Dufwa*.

Texten i detta tryck avviker också i flera avseenden från den i Pontinus predikan. Skillnaderna mellan trycken är i själva verket så stora att det är befogat att beteckna dem som två från varandra klart skilda versioner av dikten, och i stället för att här räkna upp alla divergenser mellan dem förefaller det mest ändamålsenligt att citera foliotryckets text in extenso:

Dygdz och Dödz åminnelse
effter

Hans Kongl. Mayst:^{tz} och Sweriges Rijkets högtbetrodde Man/
Rådth och *Cancelli*-Rådth/

Then Högwälborne Herre/

Herr Pehr Sparre/

Frijherre til Croneberg/ Herre til Engsiö/Skelnora/
Aspenäs/ Ericksstadh och Trollebo.

Som vthi Stockholm/ then 15. Majj 1670. bleff medh så stoor
Sorg som Heder begrafwen/

Förnyat them til Tienst och Hugnat
 Som
 Hans Dygd Sakna
 Hans Dödh Söria.

Ah! kommer tu nu Sorgedag? Tu Dag som Sorgen öker/
 Tu Sorg/ som Döden til behag/ eens Dagar korta söker!
 Ah twenne Lijk på thenne Bäär til Grafwen blij nu förde!
 Fast see! thet eene medh oß gåår/ hwars Suckar warda hörde.
 5 Thet lefwer: Ney: är meerdeels dödt! Doch ståår thet och må lijda/
 Nu Döden haar thet andre stöt omkul/ en ängzlig qwijda!
 Skal *Artemisia* nu meer sitt *Mausolaeum* wijsa
 För itt Mirakel? skole fleer för Trooheet henne prijsa?
 Jo Trooheet! Sig sin Man så hull/ så kär hon städze wijste/
 10 At aff hans Döde Stofft och Mull Hon leffde och sigh spijste.
 Hon lefwandes war sielff hans Graff; Sielff Lijff och Lijk tillijka/
 Och wille/ ifrån then hon gaff sigh eengång/ aldrig wijka.
 Han dööd war hennes Lijff och Spijs; Sigh sielff hon ååt och födde/
 J Henne/ doch til begges Prijs/ then Döde hwar Dagh dödde.
 15 Meer Vnder! Een som lefwer än wil låta sigh begrafwa
 Vthi een Död. Hwad kan en Wänn för större Kärlek hafwa?
 Then stoore Sorg haa många seet med sorg/ then Grååt begråtet/
 Som thenna Dygde-Fru haar tedt och länge skönia låtet.
 Hon haar medh Trooheet Kär och Sååt sins Herres Död så kärat/
 20 At meer haar henne Sorg och Grååt än Döden honom tårat.
 Hans ädle Nampn och stoore Dygd om wijda Werlden wankar/
 Hon i hans Graaff sit Rum haar bygd/ ther fångzlat sine tankar.
 Doch tappar Döden thetta Slag! the slagne Segren winna/
 Och wiäna nogsamt thenna Dagh/ hans Macht kan ey långt hinna.
 25 The begge Döde lefwa än/ och Hon wil ey meer klaga/
 At Gudh wil hennes bäste Wänn til Himmel-Frögd vptaga;
 När henne lembnas här til Tröst hans prijslig Dygdaminne/
 Och Tröstens Andes söta Röst sielff liunar hennes Sinne.
 Therför' o Himmel-Dufwa! O! noog ä the ögon twagne
 30 J Tårars Bäck: Söök eengång Roo, Noog Suckar ä nu dragne.
 Thet blöta Hierta smälter snart i thesse salte Floder/
 Gudh haar ey Barnsens Fader spaart/ men spaar sielff theras Moder!
 Om hwar then Gråtzår hon haar fålt en Pärla kunde blifwa/
 All Haffzens Skatt tå wore smält: Hoo kunde tå beskrifwa
 35 Then dyra Graaff hon haar bereedt? Men see här digra Gåfwor!
 Ty Grååt är sielfwe Hiertatz Sweet/ men Pärlor Haffzens Håfwor.
 O flyge nu then Dufwe Siäl til Lijffzens Trää och Qwistar/
 En Oliogreen Hon finner wäl/ som läker/ frögdar/ tröstar.
 Jagh medlertijd planterar hoos thet ädle Lijketz Fötter
 40 Een grön *Cypress*, och thenne Roos inskrifwer i thes Rötter.

Här läggs een SPARRE nedh som en stoor Prydnat war
 J Kungars Slott/ och widh Rijkzhuset een Pilar:
 Han under Thronen war een härdug herlig Stood/
 Ja mången saknat haar een Wän och Wärn rätt godh!
 45 Han haar wäl Landet skyylt/ och burit Börda swår/
 Gudh låte wäl blij fylt hans Rum som yppet ståår!
 Sielff war han lijck then Stam som Han war wuxen aff/
 Och fagert wäxa fram the grenar som han gaff.
 Wäl lutar nu thet Torn/ som har then Sparre mist/
 50 Men SPARRER vthaff HORN i stellet komma wist.

Det som först slår läsaren är förmodligen olikheten i typografisk utformning: epitafiedelen är här skild från dikten i övrigt, och som texten har disponerats över satsytan ger den vid ett flyktigt ögonkast intryck av att ha en annan metrisk uppbyggnad än versionen i Pontinus predikan. Ser man närmare efter upptäcker man dock snart att dikten följer samma schema med växelvis fyr- och tretaktiga jambiska verser med hyperkatalex i varannat radslut, liksom att rimmen har fördelats enligt samma princip som i denna version. Skillnaden är bara att varje rad här består av två verser, och det som ser ut som inrim skall alltså i själva verket förstås som radslutrim. På samma sätt som i den tidigare behandlade versionen kan man också här – med något enstaka undantag – med hjälp av interpunktionen gruppera verserna i 25 stycken fyrradiga strofer. Orsaken till den avvikande typografiska utformningen var sannolikt önskan att hela dikten skulle rymmas på ett och samma folioupplag.

Skillnaderna i accidentalier gör således att versionerna syns vara mer olika varandra än de i grund och botten är. Men skillnaderna inskränker sig inte till typografin, utan som framgår av citaten finns det också en lång rad substantiella differenser mellan versionerna.¹⁹ Jämfört med folioversionen är texten i Pontinus predikan något kortare, och framställningen har där i större utsträckning koncentrerats kring de grundläggande tankefigurerna. Helt oförändrad från folioversionen kvarstår endast ca. en tredjedel av dikten, medan resten undergått mer eller mindre radikala förändringar, och en sjättedel av verserna är helt nydiktade i denna. Dessutom kan man i kvartoversionen märka en strävan från författarens sida att göra rytm och rim mer flytande. Även om grundstrukturen är tydligt igenkännbar vid en jämförelse mellan versionerna står det alltså klart att dikten underkastats en genomgripande bearbetning mellan de två publiceringstillfällena.

*

Det inslag i begravningsdikten som väl väcker starkast nyfikenhet är emellertid den akronym som författaren har dolt sig bakom i båda versionerna – ”Hans Dygd Sakna/ Hans Dödh Sörria”. Likheten är påtaglig med ”Hierteliga Sörjer” i

Gudz Turtur Dufwa, och det ligger därför nära till hands att ställa sig frågan om det inte är samme författare som ligger bakom de båda texterna.

Jag menar att det finns flera skäl – såväl interna som externa – som talar för att det är en och samme person som skrivit *Dygdz och Dödz åminnelse* och *Gudz Turtur Dufwa* och att denne är Spegel. Att det föreligger ett samband mellan texterna antyds av ett antal tematiska och motiviska överensstämmelser mellan dem. Gemensamt för båda är att intresset fokuseras på den efterlevande änkan, och även om dikten presenterar sig som en hyllning av det avlidne riksrådet ägnas större delen av utrymmet åt att skildra änkans sorg. En bärande bild i predikan är som framgår av dess titel vidare liknelsen mellan den fromma änkan och den förment troget monogama turturduvan – änkan skall, förklaras det, inte vara ”som the foglar/ the ther flyga i een stoor flock/ men som een GVds Turtur-Dufwa then ther sitter för sigh sielff eensörjande”.²⁰ Bilden återkommer som vi sett i dikten, där änkan apostroferas ”O ädle Himmel Dufwa!” och där hennes ”Dufwe-Siäl” uppmanas ta sin tillflykt till ”lijffzens Trää”. Dessutom har det tidigare diskuterade diktavsnittet om hur mannen fortsätter att leva i sin hustru sin motsvarighet i predikan. Det heter där om den fromma, ”rätta” änkan:

Hon gör sin Man ähra i hans Graff/ och hon är hans Namns Lijff/ än och i thet Stofft han ligger: Huru mängen Qwinna döör tillijka med sin Mans dödh/ ty lefwer Enckian i Wällust/ tå är hon lefwandes dödh/ men lefwer hon i Gudh och Gudzfruchtan/ tå är Mannen genom hennes Lijff lefwandes i sin dödh; Ty hans åminnelse pwaknar dageliga i hennes Dygd från the Döde.²¹

Liksom i *Dygdz och Dödz åminnelse* talas det även i predikan om hur kvinnan begraver sig själv i sin döde man, och kännetecknande för den rätta änkan sägs där vara att hon ”haar begrafwit sit halfwa Hierta i honom”.²² Figurer som dessa var dock allmängods i begravningsdiktningen, och även om vi kan notera flera paralleller har de knappast kraft att binda texterna till varandra.

Ytterligare ett – och starkare – argument för att dikten och predikan återgår på samme författare är den nämnda likheten mellan de antydande akronymer bakom vilken upphovsmannen dolt sig. Dessa har inte endast samma initialer, utan är

också uppbyggda och infogade i texten på likartat sätt. Som Magnus von Platen har anmärkt kunde en bestämd signatur eller bokstavskombination ibland fungera som "firmamärke" för en viss författare, och då texterna härstammar från samma tillfälle finns därför skäl att tro att "Hierteliga Sörjer" och "Hans Dygd Sakna/ Hans Dödh Sörria" återgår på samma person.²³ Att denne skulle vara Spegel indikerar i sin tur den tidigare nämnda anteckningen i ett av exemplaren av *Gudz Turtur Dufwa*, vilken ju uttryckligen utpekar honom som upphovsmannen bakom en av formuleringarna. Det faktum att ett "D" lagts till initialerna i dikten styrker enligt min mening närmast antagandet, då Spegels fullständiga namn med patronymikon var "Håkan Danielsson Spegel".²⁴ Visserligen har jag inte funnit något annat exempel på att Spegel använt denna namnform, och när han skrev in sig vid Lunds universitet 1669 tecknade han sig blott "Haquinus Spegel", liksom i sin dissertation *Succincta maris descriptio* för Anders Spole samma år.²⁵ Detta motsäger dock knappast attributionen, eftersom mer eller mindre lekfulla anspelningar på författarnamnet, som Lars Burman visat, var ett stående inslag i 1600-talets tillfällesdiktning.²⁶ I båda fallen pekar akronymerna på att författaren till *Dygdz och Dödz åminnelse* och *Gudz Turtur Dufwa* är identisk med Haquin Spegel.

De anförda argumenten kan betecknas som textinterna. Men det finns också externa argument som stärker antagandet att det är Spegel som vi har att söka bakom titelbladens verbala kamouflage. Här kan det vara lämpligt att återknyta till den inledningsvis refererade anteckningens utpekande av Sigrid Horn (1630–1693), änka efter Per Sparre på Ångsö, som adressat för *Gudz Turtur Dufwa*. Hon tillhörde gräddan av aristokratin och var genom sin syster Beata Horn (död 1653) svägerska till riksamiralen och riksrådet Gustaf Otto Stenbock (1614–1686).²⁷ I dennes hus tjänstgjorde i sin tur sedan början av 1669 Spegel som informator och huspredikant. Det fanns således en koppling mellan honom och Sparres änka, och det är inte osannolikt att tänka sig att det var via Stenbock som han hade fått uppdraget att predika vid begravningen 1670.²⁸ Som vi såg apostroferades Sigrid Horn också i *Dygdz och Dödz åminnelse* – det hette ju där att det torn som nu saknade en sparre skulle återfå nya sådana "vthaff Hoor" –

och möjligtvis kan man uppfatta de båda texternas fokusering på änkan som en fingervisning om att det var släktskapsförbindelsen mellan henne och Stenbock som utgjorde grund för Spegels vitt- ra insatser vid begravningen.

Antagandet att det var Stenbock som förmedlade uppdraget till Spegel att hålla utfärdspredikan vid begravningen 1670 syns också mycket plausibelt om man undersöker den sociala hemhörigheten för Spegels övriga likpredikningar från första hälften av 1670-talet. Det visar sig nämligen då att samtliga av dessa kan knytas till släktkretsen kring Stenbock. Visserligen hade Spegel redan sommaren 1671 blivit kallad till hovpredikant hos änkedrottningen Hedvig Eleonora, vilket innebar ett viktigt kliv uppåt på karriärstegen. Fortfarande var det dock Stenbock som såg till att han fick möjlighet att framträda i offentligheten, och till släktkretsen kring honom kan både den inledningsvis nämnda predikan över Gustaf Stenbock 1672 och predikan över riksrådssonen Wilhelm Douglas 1674 knytas. Den förre var son till riksamiralen och den senare hade 1673 förlovat sig med en styvdotter till denne.²⁹ Även en vidare granskning av de kretsar som Spegel rörde sig i vid denna tid ger följaktligen stöd åt hypotesen att det är han som döljer sig bakom akronymerna på titelbladen.

En oklarhet kring dateringen av *Gudz Turtur Dufwa* till maj 1670 är emellertid frågan huruvida Spegel verkligen var prästvigd vid denna tid och alltså ägde formell rätt att predika. Spegel har själv i sitt testamente uppgivit 1671 som året för sin prästvigning och satt den i samband med kallelsen till hovpredikant hos Hedvig Eleonora. Ett par indicier pekar dock på att Spegel kan ha ordinerats redan hösten 1669 på inrådan av Stenbock. Som David Lindquist har uppmärksammat finns i Strängnäs konsistorieprotokoll från sommaren 1669 en notis som rör en begäran från nämnde Stenbock om att en viss magister Haquin Spegel "som är natione Danus och hafwer studerat mäst uthi Lunden i Skåne" skulle vigas till ämbetet. Konsistoriet förklarade sig i protokollet berett att efterkomma begäran, såvitt kandidaten infann sig för att avlägga predikoprov. Uppgiften antyder att Spegel kan ha varit prästvigd redan våren 1670.³⁰

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att texterna lämnar ett flertal indicier som gör det troligt att såväl *Gudz Turtur Dufwa* som de två versionerna av *Dygdz och Dödz åminnelse* författades av Spegel i samband med riksrådet Per Sparres begravning 1670. Var för sig har de knappast kraft att med säkerhet binda texterna till Spegel och detta tillfälle, men tillsammans kompletterar och stöder de varandra. Väger vi därtill in de upplysningar vi har från andra håll menar jag att vi får en tämligen stabil grund för en datering och attribution.

Tillkomsthistorien bakom texterna låter sig som framgått också rekonstrueras ganska väl, och tillsammans ger *Dygdz och Dödz åminnelse* och *Gudz Turtur Dufwa* en viktig inblick i Spegels sociala hemvist i början av 1670-talet – en period av hans liv som vi annars känner ganska dåligt. Därtill belyser de det tidigmoderna patron- och klientsystemets sätt att fungera. Kännedomen om detta har visat sig ge en viktig nyckel till förståelsen av tillfälleslitteraturens representativa och retoriska funktioner, och systemets sociala och politiska effekter har tilldragit sig betydande intresse i det senaste decenniets forskning.³¹ Med hjälp av denna kan vi också placera in Spegels tre texter från 1670 i sitt funktionssammanhang.

Vi kan utgå från att Spegel i egenskap av informator och huspredikant hos Stenbock stod i ett klientförhållande till denne. Relationen mellan patron och klient byggde på gemensam nytta, och i utbyte mot klientens tjänster ålåg det patronen att beskydda och hjälpa denne till befordran. Mestadels fungerade klientskapet som ett förberedande stadium i karriären, innan man nått en fast tjänst i staten. I det konkreta fallet här innebar detta att den mäktige riksamiralen erbjöd Spegel beskydd och understöd mot att han i gengäld ställde de tjänster han kunde prestera till dennes förfogande – i första hand att undervisa patronens barn och svara för religionsutövningen i hans hus, men också att författa vittra hyllningar till hans ära.

Grundläggande för klientrollen var lojaliteten mot patronen, och förbindelsen dem emellan har ibland beskrivits som ”monogam”³² Men det betydde fördenskull inte att tjänstgöringsskyldigheten inskränkte sig till endast den närmaste familjekretsen kring honom. Spegels likpredikningar från 1670-talet pekar tvärtom på att systemet

medgav ganska stor rörlighet för klienten, och hans tjänster kunde uppenbarligen utnyttjas av flera personer inom det sociala nätverket kring patronen. Förhållandet illustreras av texterna från Sparres begravning och likpredikan över Wilhelm Douglas 1674, vilka ju visar att riksamiralen ibland förmedlade eller ”lånade ut” sin klient och hans retoriska talanger till sina anförvanter. Som klient tycks Spegel inte ha varit exklusivt bunden till Stenbock som person, utan även dennes vänner och släktingar kunde emellanåt få begagna sig av hans tjänster.

Klientskapet erbjöd således en ung, karriärsugen person tillgång till ett vittförgrenat kontaktnät som gav honom stora möjligheter att få demonstrera sin begåvning. Nätverkens omfattning varierade naturligtvis mellan olika patroner, men gemensamt för dem tycks ha varit att de hade sin bas i släktskapsförbindelser.³³ Vid sidan av det beskydd och den hjälp till befordran som patronen kunde erbjuda bör det sociala nätverket kring honom ha utgjort en väsentlig del av den attraktionskraft som han kunde utöva på potentiella klienter. Det är därför inte att undra på att tjänsterna som lärare och predikant i de aristokratiska familjerna under 1600-talet var hett åtrådda som en säker väg till avancemang.

Men på samma gång som systemet öppnade möjligheter för klienten gynnade det också patronen. Även detta förhållande belyses av Spegels predikningar. Först och främst skulle dessa tjäna till att hylla den döde. Men den dygd och ära som de åskådliggjorde gällde också ätten och släktkretsen i vidare mening, och genom att låta sin skyddsling framträda med panegyriska texter vid släktingarnas begravningshögtider kunde Stenbock bidra till att stärka släktens och aristokratis position på den sociala arenan. Dessutom fick han möjlighet att framställa sig själv som en kulturellt medveten beskyddare av konst och lärdom, något som ytterligare bör ha ökat hans renommé som en av statens ledande män. De ömsesidiga skyldigheterna mellan parterna i klient- och patronsystemet fungerade alltså inom den ram som det sociala nätverket satte upp – samtidigt som det gav klienten tillfälle att göra sig känd tillåt det patronen dra nytta av hans talanger i arbetet på att legitimera släktens och den egna samhällsgruppens ställning.

Det verkar också som Spegel förmådde ta vara

på de chanser som klientsystemet erbjöd. Han tycks ha meriterat sig väl med vittra arbeten, och från att först ha fått framträda som gravdiktare och utfärdspredikant vid Sparres begravning gick vägen till mer prestigefyllda uppgifter. En framgångsrik karriär i någon mäktigt aristokratisk familj ledde i regel till en tjänst i statsförvaltningen eller vid hovet. Spegels företrädare som informator hos riksamiralen, Nils Wolf, hade genom patronens förmedling 1668 utnämnts till professor vid den nyupprättade akademien i Lund, och det är därför fullt tänkbart att utnämningen av Spegel till hovpredikant hos Hedvig Eleonora året efter framträdandet vid Sparres begravning hade samband med tjänsten hos Stenbock.³⁴ Det råde täta förbindelser mellan aristokratin och kungahuset, och genom släktskapet med den kungliga familjen och sin plats i förmyndarregeringen torde Stenbock ha haft mycket goda möjligheter att agera för sina skyddslingar.

Från privat tjänst gick man således till offentlig. När klienten blivit ämbetsman i staten blev behovet av att producera hyllningar till den adlige patronen mindre, och även om denne enligt tidens tänkesätt var skyldig att hålla kvar lojalitetsbanden till sin tidigare beskyddare var det i allmänhet andra personer som de retoriska och litterära mödorna nu satsades på. Ibland kunde lyran strängas för någon överordnad i förvaltningshierarkin, men vanligast var att ämbetsmännen riktade sina hyllningar direkt till kungen själv. Så även i Spegels fall, och efter att han fått platsen som predikant vid hovet upphörde successivt de vittra tjänsterna åt Stenbock. Hädanefter blev det i stället kungahuset som han så gott som uteslutande gjorde till föremål för sina panegyriska uppvaktningsar.

Nils Ekedahl

NOTER

- 1 Bernt Olsson, *Spegels Guds Werk och Hwila. Tillkomst-historia, världs-bild, gestaltning* (Diss., Lund; Stockholm, 1963), s. 13.
- 2 Bernt Olsson, "Okända dikter av Spegel", *Samlaren* 83 (1962), s. 240–254.
- 3 Leonard Bygdén, *Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonym- och pseudonymer i den svenska litteraturen*, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet 17 (Uppsala, 1898–1915), sp 606. Predikan över Stenbock återfinns i *Biographica minora*, LUB.
- 4 Exemplaret ingår i volymen *Svensk biografi*, samlingsband 6, UUB.
- 5 Detta exemplar finns i Westins samling, UUB.
- 6 En rad exempel på "trösteböcker" av detta slag ges i David Lindquist, *Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet med särskild hänsyn till bön-, tröste- och nattvardsböcker* (diss., Uppsala; Stockholm, 1939), s. 123ff., 171ff., 234ff.
- 7 Om denna genre, se Göran Stenberg, "Likpredikan, utfärdspredikan, personalia. Ett bidrag till likpredikans genrebeskrivning", *Språk & stil. Tidskrift för svensk språkforskning* 2 (1992), s. 61–75.
- 8 Isak Collijn, *Sveriges bibliografi. 1600-talet. Bidrag till en bibliografisk förteckning*, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet 10: 19–23 (Uppsala, 1942–46), sp. 870.
- 9 Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, VII (Stockholm, 1932), s. 375.
- 10 För ett exempel på hur ceremonierna kunde utformas, se Allan Ellenius, "Konst och miljö", i *Kultur och sambälle i stormaktstidens Sverige* (Stockholm, 1967), s. 81ff.
- 11 Jämför Stenberg, a.a., s. 65f.
- 12 Stenberg, a.a., s. 66.
- 13 Utformningen av titelsidorna i 1600-talets tillfälleslitteratur har analyserats av Stina Hansson i hennes undersökning av Lucidors bröllops- och begravningsdikter. Stina Hansson, *"Bröllopslägrets skald och bärens". En studie i Lucidors tillfällesdiktning* (diss. Göteborg, 1975), s. 102–108. Frågan belyses också med exempel i Per Ridderstad, "Tryckt för tillfället", *Den svenska boken 500 år*, Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis XLI, red. H. Järv (Stockholm, 1983), s. 234–258.
- 14 Se t.ex. Johannes Terserus likpredikan *Encomium senectutis* över Henrik von Brobergen 1673 och Erland Bromans *En christeligh lijkpredikan* över Johan Börgezon 1677. Jämför även Per Ridderstad, "Vad är tillfällesdiktning? En kort översikt", *Personhistorisk tidskrift* 76 (1980), häfte 4, s. 29.
- 15 Om detta kompositionsmonster kan läsas i Lars Burman, *Den svenska stormaktstidens sonett*, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 25 (diss., Uppsala, 1990), s. 126f. samt Annika Ström, *Lachrymae Catharinae. Five Collections of Funeral Poetry from 1628. Edited with Studies on the Theoretical Background and the Social Context of the Genre*, *Studia Latina Stockholmiensia* 38 (diss., Stockholm, 1994), s. 94–103.
- 16 Stina Hansson och Bo Ralph, "Vilka krav ställer en språkvetare respektive en litteraturvetare på en textutgivning?", *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter* (Stockholm, 1991), s. 209ff.
- 17 Otto Sylwan, *Den svenska versen från 1600-talets början. En litteraturhistorisk översikt* I:1, Göteborgs högskolas årsskrift, extraband I (Göteborg, 1925), s. 93f.
- 18 Om formatväxlingarna inom tillfälleslitteraturen, se Ridderstad, "Tryckt för tillfället", s. 253f.

- 19 För en definition av begreppen accidentalier ("accidentals") och substantieller ("substantives"), se Walter W. Greg, "The Rationale of Copy-Text", *Collected Papers*, ed. J.C. Maxwell (Oxford, 1966), s. 376f.
- 20 Spegel, *Gudz Turtur Dufwa. Thet är Ett rätt Enckio-Hierta...* (u.o., u.å.), fol. D ij^v.
- 21 Spegel, a.a., fol. [C iv]^v.
- 22 Spegel, a.a., fol. D^f.
- 23 Magnus von Platen, *Yrkesskalder – fanns dom? Om tillfällespoeternas försörjningsfråga*, 1 (privattryck, 1985), s. 32f.
- 24 Jämför Josef Helander, *Haquin Spegel. Hans lif och gärning intill år 1693*, Uppsala universitets årsskrift 1899, Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper II (diss., Uppsala, 1899), s. 5f.
- 25 *Lunds universitets matrikel 1667–1732*. Åter utgiven med register av Barbro Edlund, Acta Universitatis Lundensis, Sectio I, Theologica, Juridica, Humaniora 43 (Stockholm, 1984), s. 9. Helander, a.a., s. 21.
- 26 Rikhaltigt prov på tillfällesdiktarnas användning av akronymer och kryptonymer ges i Lars Burmans förteckning över svenskspråkiga tillfällesonetter 1651–1699. Burman, a.a., s. 216–223.
- 27 Elgenstierna, a.a., s. 574.
- 28 Helander, a.a., s. 20f. Se även Bo G. Lindberg, "Haquin Spegel och Samuel Pufendorf", *Lychmos* 1977–78, s. 176f.
- 29 Helander, a.a., s. 30. Elgenstierna, a.a., s. 575. Förbindelsen mellan familjerna Stenbock och Douglas framgår av personalierna över Wilhelm Douglas. Spegel, *Christelige vnderwijsningar om Om Guds Allwijsse Försynn och Styrelse* (Stockholm, 1674), fol. G^f.
- 30 David Lindquist, *Hovförsamlingens liturgiska tradition 1614–1693*, Lunds universitets årsskrift 41 (Lund, 1946), s. 34.
- 31 En rad aspekter av detta system belyses i symposievolymen *Klient och patron. Befordringsvägar och ständscirkulation i det gamla Sverige*, utg. Magnus von Platen (Stockholm, 1988).
- 32 von Platen, *Yrkesskalder – fanns dom?*, s. 30.
- 33 Jämför Kurt Ägren, "Rise and Decline of an Aristocracy. The Swedish Social and Political Elite in the 17th Century", *Scandinavian Journal of History* 117 (1997), s. 590–619.
- 34 Magnus von Platen, "Professorer och diplomater", *Klient och patron*, s. 139.